

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ (1878-1954)

Η ΠΡΩΤΗ ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Σπύρος Γερ. Μαρκέτος

Περιοδικό ΟΔΥΣΣΕΙΑ – Τεύχος 2005

Επιστημονικός άθλος είναι ότι οι πρώτες Ελληνίδες κατόρθωσαν να αποφοιτήσουν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα από την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, εφ' όσον συνεκτιμηθεί η επικρατούσα τότε «ανδροκρατία», και ληφθεί υπόψη η υποβαθμισμένη, γενικώς, θέση της γυναίκας στην κοινωνία. Μέσα στο κλίμα αυτό, σπούδασε και διέπρεψε η Αγγελική Παναγιωτάτου, που διετέλεσε πρώτη έκτακτη Καθηγήτρια της Υγιεινής και Τροπικής Παθολογίας, πρώτη Καθηγήτρια της Ιατρικής Σχολής «τιμής ένεκεν» και πρώτη γυναίκα ιατρός αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

Το δικαίωμα που έχει κατακτήσει σήμερα η γυναίκα, να ασκεί την ιατρική επιστήμη ισότιμα και ισοδύναμα με τον άνδρα σ' όλες τις ιατρικές ειδικότητες, υπήρξε προϊόν μακρών και σκληρών αγώνων. Οι επίπονες αυτές προσπάθειες καρποφόρησαν και δικαιώθηκαν σε παγκόσμια κλίμακα, κυρίως κατά το 19ο αιώνα, οπότε φοίτησαν και κατόρθωσαν να αποφοιτήσουν από πανεπιστημιακές ιατρικές σχολές, κάτω από αντίξοες συνθήκες, οι πρώτες «ηρωικές» γυναίκες, μερικές από τις οποίες έγιναν αργότερα πασίγνωστες διεθνώς.

Αποτελεί άθλο το γεγονός ότι οι πρώτες Ελληνίδες κατόρθωσαν να αποφοιτήσουν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα από την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, που είχε αρχίσει να λειτουργεί από το 1837.

Στην Ιστορία της Νεοελληνικής Ιατρικής, το όνομα της Αγγελικής Παναγιωτάτου συνδέεται άρρηκτα με πέντε επιστημονικά πρωτεία. Υπήρξε:

- η πρώτη απόφοιτος της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1897),
- η πρώτη υφηγήτρια (1908),
- η πρώτη έκτακτη Καθηγήτρια της Υγιεινής και Τροπικής Παθολογίας (1938),
- η πρώτη Καθηγήτρια της Ιατρικής Σχολής «τιμής ένεκεν» (1947) και

- η πρώτη γυναίκα ιατρός, αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (1950).

Η τολμηρή Κεφαλλονίτισσα εισέδυσσε στα «άβατα» των δύο ανώτατων πνευματικών ιδρυμάτων της χώρας, κατακτώντας μετ' εμποδίων και επάξια τους πέντε επίζηλους επιστημονικούς τίτλους.

Ο πρόεδρος και καθηγητής της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Αντώνιος Χρηστομάνος (1897) πρέσβευε ότι *«η χειραφέτηση των γυναικών εγένετο ήδη συρμός και θα ήτο μάταιος αναχρονισμός να καταπολεμείται παρ' ημίν... Οφείλομεν να ανεχόμεθα αυτάς και να μη παρακωλύωμεν την επιστημονικήν ανάπτυξιν του γυναικείου φύλου, αλλά και να μην ενισχύωμεν αυτάς δι' υπερβολικής ενθαρρύνσεως»*.

Επίσης, 30 χρόνια αργότερα (1927), ο καθηγητής της Ιατρικής Σχολής και πρόεδρος της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών Κωνσταντίνος Μέρμηγκας, υποστήριζε ανεπιφύλακτα ότι *«θα έπρεπε να αποκλείονται αι γυναίκες από της πανεπιστημιακής παιδεύσεως»!*

Το ερώτημα *«οι επιστήμες έχουν φύλο;»* για τη μαχητική Αγγελική Παναγιωτάτου ήταν ανύπαρκτο. Έτσι, αφήφησε ότι στην αθηναϊκή κοινωνία της εποχής της κυριαρχούσε η δοξασία ότι *«η μόνη επιστήμη για τη γυναίκα είναι η μαγειρική»*. Ας σημειωθεί ότι, μαζί με την Αγγελική, αποφοίτησε από την Ιατρική Σχολή και η αδελφή της Αλεξάνδρα Παναγιωτάτου, η οποία *«... μετά μακράν και επώδυνον νόσον απέθανε εις την Αλεξάνδρειαν εν νεαρωτάτη ηλικία και εν τη αρχή της επιστημονικής της δράσεως...»*.

Η Αγγελική Παναγιωτάτου γεννήθηκε στη Θηνιά της Κεφαλλονιάς, που έχει προσφέρει στα πέρατα της Γης τους περισσότερους, αναλογικά, φημισμένους γιατρούς από κάθε άλλο τόπο. Ο πατέρας της ήταν ευκατάστατος έμπορος. Η μητέρα της κρατούσε από αρχοντική οικογένεια. Η ίδια έδειξε, από πολύ νωρίς, φιλομάθεια και ζήλο για τα γράμματα και τις καλές τέχνες. Έτσι, η οικογένειά της την έστειλε στην Κέρκυρα, όπου η παιδεία που έλαβε είχε όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά της καλής μόρφωσης της εποχής. Ξένες γλώσσες (γαλλικά, ιταλικά, αγγλικά) και πιάνο. Το επόμενο βήμα ήταν το ταξίδι, μαζί με την αδελφή της

Αλεξάνδρα, στην Αθήνα. Φοίτησε στο Αρσάκειο και μετά στη Σχολή των Γαλλίδων Καλογραγιών, αριστεύοντας σε όλα τα μαθήματα!

Απαραίτητη προϋπόθεση για την είσοδο στο Πανεπιστήμιο ήταν η απόκτηση του γυμνασιακού απολυτηρίου. Αλλά, σύμφωνα με την τότε ισχύουσα νομοθεσία, δεν προβλεπόταν να δίνουν οι μαθήτριες απολυτήριες εξετάσεις. Να πώς περιγράφει η ίδια το ιστορικό στην αυτοβιογραφία της: *«Κατέβασαν τότε εκ των αρχείων τον νόμον και εξήτασαν εάν ανέφερε καμμίαν άρνησιν. Επειδή ο νόμος ουδέν το αποκλειστικόν ανέφερον, εκλήθησαν τέλος εις εξέτασιν αι αδελφαί, αι οποίαι είχαν περιορισθεί εις το δωμάτιον της γυναικός του επιστάτου της σχολής από της 8ης π.μ. μέχρι του μεσημεριού, ώραν καθ' ην έπαυσεν η εγκάθειρξις των εις το υπόγειον και εδόθη η άδεια εξετάσεως. Ήδη, η οδός ήτο ανοικτή για το Πανεπιστήμιον και η εγγραφή, η οποία επέτρεπε την φοίτησιν, έγινε»*.

Στα τέσσερα χρόνια των σπουδών της στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1893-1897) η Παναγιωτάτου αντιμετώπισε ένα ανδροκρατούμενο περιβάλλον και έντονες αντιδράσεις, που έφθαναν ως το σημείο η παρουσία της στα αμφιθέατρα να συνοδεύεται από ποδοκροτήματα, κοροϊδίες και θορυβώδη ρυθμικά επιφωνήματα *«στην κουζίνα, στην κουζίνα»*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στη *«Διάπλαση των Παίδων»* ο Γρηγόριος Ξενόπουλος.

Η αναζήτηση επαγγελματικής και ερευνητικής δραστηριότητας, σε συνδυασμό με τις πρώτες οικονομικές δυσχέρειες, που άρχισε να αντιμετωπίζει η άλλοτε εύπορη οικογένεια της, οδήγησαν την Παναγιωτάτου στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου (1900). Εκεί, εγκαινιάστηκε η μεταπτυχιακή επιστημονική σταδιοδρομία της. Ύστερα από εξετάσεις, διορίστηκε στο Κυβερνητικό Νοσοκομείο και στο Υγειονομείο (Λοιμοκαθαρτήριο) όπου, χάρη στις άριστες συστάσεις του σοφού μικροβιολόγου καθηγητή Στ. Καρτούλη, κατέλαβε τη θέση της γιατρού - υγιεινολόγου.

Ένα χρόνο μετά την εγκατάστασή της στην Αλεξάνδρεια, αποφάσισε να μελετήσει τις επιδημίες της χολέρας και της πανώλης στο λοιμοκαθαρτήριο του Ελ-Τορ (στους πρόποδες του όρους Σινά). Εκεί έγραψε δύο περίφημες επιστημονικές πραγματείες (μία για τη χολέρα, και μία για την πανώλη), ενώ για το βαρυσήμαντο ερευνητικό της έργο, το αφιερωμένο στη μελέτη των τροπικών νοσημάτων, τιμήθηκε από την αιγυπτιακή κυβέρνηση (η πρώτη γυναίκα) με το παράσημο του Τάγματος του Νείλου (1902).

Στην ελληνική κοινότητα της Αλεξάνδρειας η Παναγιωτάτου ανέπτυξε έντονη κοινωνική δραστηριότητα. Διετέλεσε σύμβουλος του *Μπενακείου Ορφανοτροφείου*, μέλος της *Ενώσεως Ελληνίδων*, στέλεχος του Συλλόγου *Πτολεμαίος* και εμψυχώτρια του *Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων*. Ίδρυσε το *Κυριακάτικο Σχολείο Ελληνίδων*, τις *Παιδικές Εξοχές* και τις *Ημερήσιες Σχολές του Ζερμπινείου*. Επίσης, συνέστησε τη *Φιλολογική Συντροφιά Κυριών Αλεξάνδρειας* (1934-1954), γνωστότερη με την ονομασία *το φιλολογικό σαλόνι της Παναγιωτάτου*, δημιουργώντας ένα αθηναϊκό κλίμα μέσα στην Αλεξάνδρεια, αφού παράλληλα με την ιατρική επιστήμη ασχολήθηκε με την ποίηση, τη λογοτεχνία και την ιστορία της Ιατρικής.

Η πολυάσχολη Παναγιωτάτου άρχισε να διδάσκει στην Αθήνα *Επιδημιολογία*. Αλλά και πάλι αντιμετώπισε ένα εχθρικό φοιτητικό περιβάλλον. Στο εναρκτήριο μάθημά της, με τίτλο *«Κοινωνία και Επιδημιολογία»*, ήταν παρών και ο τότε πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος δυσφόρησε και έδειχνε φανερά ενοχλημένος από τις αποδοκιμασίες, τα γιουχαΐσματα και τους βανδαλισμούς των φοιτητών. Έσπευσε να δηλώσει ότι η ομιλία της ήταν *«σοφή διδασκαλία»*.

Η Παναγιωτάτου αποφάσισε να μετεκπαιδευτεί στο Ινστιτούτο Pasteur του Παρισιού, όπου τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώθηκαν στα τροπικά νοσήματα. Εκεί, βραβεύτηκε από την Ακαδημία Επιστημών για το σύγγραμμά της *«Η υγιεινή παρά τοις αρχαίοις Έλλησι»*. Εκεί έλαβε *«λίαν εύφημη μνεία»* από την Ιατρική Ακαδημία των Παρισίων, για το έργο της *«Εντερική αμοιβάδωσις και εξωεντερικές εντοπίσεις»*. Εκεί, στο πλαίσιο του Β' Διεθνούς Συνεδρίου της Ιστορίας της Ιατρικής, ανέπτυξε το θέμα *«Ο λοιμός του Θουκυδίδη»*.

«Χαιρετίζω και συχαίρω τη σοφή Γαλλίδα», είπε ο προεδρεύων Ισπανός Καθηγητής, που έλαβε αμέσως την απάντηση: *«Ευχαριστώ θερμά για την επαινετική προσφώνηση, αλλά δεν έχω την τιμή να είμαι Γαλλίδα. Είμαι Ελληνίδα»*.

Επιστρέφοντας στην Αλεξάνδρεια, η Αγγελική Παναγιωτάτου δημοσίευσε πλήθος από πρωτότυπες μελέτες γύρω από τα τροπικά νοσήματα. Καταξιώθηκε από το δυτικό ιατρικό κόσμο,

όπως προκύπτει (και) από δύο έγκυρα ξένα επιστημονικά κείμενα - τεκμήρια. Το ένα ανήκει στη Γερμανίδα συγγραφέα Elga Kern. Στο περίφημο βιβλίο της με τίτλο «Γυναίκες ηγέτιδες της Ευρώπης» (1930), την κατατάσσει ανάμεσα στις 25 αξιολογότερες γυναίκες της πρώτης 30ετίας του 20ού αιώνα. Το άλλο περιλαμβάνεται στο έξοχο βιβλίο του σύγχρονου Γαλλοκροάτη ερευνητή Mirko Grmek (1924- 2000) «Οι αρρώστιες στην αυγή του Δυτικού Πολιτισμού» (1983), που κυκλοφόρησε από Παρίσι πριν από 21 ακριβώς χρόνια! Αναφερόμενος στην ιστορία των νοσημάτων, δεν αγνόησε το ερευνητικό έργο της Αγγελικής Παναγιωτάτου, όπως συνήθως συμβαίνει με τους Έλληνες συναδέλφους της, που συχνά αγνοούν τους προλαλήσαντες, με κάποιες εξαιρέσεις που επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Όπως ήταν εκείνη του σοφού συντοπίτη της, Καθηγητή και Ακαδημαϊκού Γεράσιμου Φωκά, ο οποίος παρατήρησε εύστοχα πως *«με έδραν εν Αιγύπτω, το σύνολον των εργασιών τούτων δικαιούται να ονομασθεί Νεοελληνική Σχολή της Αιγύπτου»*.

Τον Ιανουάριο του 2004 συμπληρώθηκαν 50 χρόνια από το θάνατό της. Αναρωτιέμαι αν το θυμήθηκαν κάποιοι από τους ακαδημαϊκούς, πανεπιστημιακούς, ερευνητικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς και συνδικαλιστικούς φορείς του τόπου. Αναρωτιέμαι, επίσης, εάν την τίμησαν κάποια από τα θεσμοθετημένα όργανα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή κάποια από εκείνα τα σωματεία που, κατά καιρούς, επιδοτούνται από την πολιτεία για ποικίλες, πολύ μικρότερης σημασίας, πολιτιστικές εκδηλώσεις.